

ՀԱՏԸ 5 ՄԻԼԻԵՄ

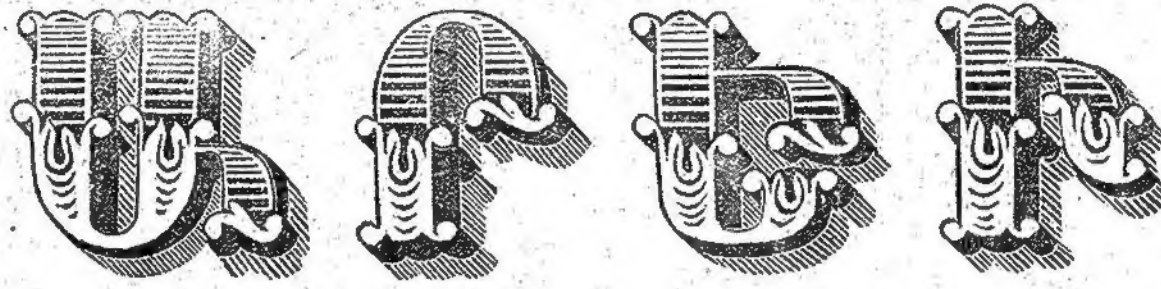
ԲԱԺԱՆԵՐԻՆ

Տարեկան վեցամսեայ

ԵԿԻՊՏՈՍ . . .	Հ. Ո. 80	40
ԱՐՏԱՍԱՆԱՆԱՆ . . .	ՅԲ. 20	10

ԵՐԱՆՈՒՑՈՒՄԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ ԴԻՄԵԼ ՏՆՈՐԵՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՐՏՈՒՍՏԵՐ ԼԵՒՈՆ ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՅԵՐՈՒ ՕՐԿԱՆ

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻ ՀԱՐԱԹԸ ԵՐԵԿ ԱՆԳԱՄ

ԽՄԲԱԿՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՏՆՈՐԵՆՈՒԹԻՒՆ

Տարա Ապու Տարա, Թիւ 16

Ա Ղ Ե Ր Ա Ն Ե Դ Ր Ի Ա

ՀԱՍՏ

Journal ARRY

B. P. № 600

Alexandrie, EGYPT

ՀԱՐԱՏԱՐԱԿՈՒՄԵՐՈՒ ԶԵՆՈՒԹԻՒՆԸ ԶԵՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁՈՒՄԸ

ՏՆՈՐԵՆ-ԽՄԲԱԿՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝ ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵԱՆ

ՇԵԼԿՈՎՆԻԿՈՎ

Այսօր անձրև է կայ: Կ'ուզէի ա. բերով գրել այս յօդուածը, միակը՝ ամիսներէ ի վեր՝ զօր գրելը հաճոյք պիտի պատճառէ ինծի. . .

Պէտք է արդէն շնորհակալ ըլլալ կեանքին, եթէ մեր դէմ կը հա. նէ, ատեն ատեն, անձեր զորաւոր. նանք յարգել ու սիրել: Հետզհետէ հազուադէպ կը դառնայ, քանի տարիքով կը յառաջանանք, գիր. քերէ դուրս հանդիպել տարիներու որոնց արտի և մտքի յատկութիւն. ներք, անուշութիւն, նրբութիւն, ողջմտութիւն, իրենց փթթումին մէջ են, կամ ինչ որ լաւագոյն է՝ տարիներու բաւական երկար ըն. թացքի մը մէջէն տակաւին պահ. ուած են թարմ և անվիրար: Այս հանդիպումը հաճոյք մըն է, ար. դէմ:

Աւելի մեծ հաճոյք մը, վայելք մըն է, ոգեւորութեան ու միջիւ. րութեան գերազանց առիթ մը՝ ունենդրել այս կարգի մէկու մը՝ որուն ըսի արդէն դատողութեանը կը վստահիս—մեծ, պաշտօնի հաս. նոց գովեստը իր ճանչցած, մօտէն, երկարօրէն ճանչցած՝ մէկ անձին վրայ:

Ես այդ վայելքը ունեցայ, ե. բեկ գիշեր, մոտիկ ընելով պատուա. կան Պէլին, զօրավար Կոնստանդին Կամարականին, որ մեզի կը խօ. սէր, Կիւրճեանի և ինծի, Շելկով. նիկովի վրայ:

Շելկովնիկով: Մենէ քանին՝ գիտեն այս անունը: Ես զայն յի. չեցի՝ անոր հանդիպած ըլլալով տա. րալուծեանս, հին «Մասիս»-ներուն մէջ, Արիփարի և Գրիգոր Նիկողոս. եանի գրչին տակ, Կովկասեան կռի. ներու պատմութեան ընթացքին:

Գենեբալ-մայօր Բեհլուի Շել. կովնիկովը հայ էր, Նուխեցի աշխու. կան հողատէրի մը զաւակը: Եթէ տարի, Տաղստանի մէջ զին. կառավա. րիչ եղած ատեն, իրեն օգնական ունէր երգրումի, Վանայ և Դամաս. կոսի ապագայ ուսական հիւպա. տոս, ապագայ զօրավար՝ մեր խօ. սակից Կ. Կամարականը:

Տաղստանի մէջ, ամենքը զինք կը պաշտէին, թէ՛ Ռուսերը, թէ՛ Թուրքերը՝ որոնց դէմ կուռած և զանոնք նուաճած էր՝ Վովկասի խա. զաղաղարը և տիտղոսին արժանանա. նալով, և թէ՛—անհաւատքն աւելի գիտար բան—իր ազգակից Հայե. րը: Այնքան վեհանձն օրքան խե. րք, այնքան քաջ որքան հմուտ, իր յատկութիւնները զինուորականի յատկութիւններ չէին միայն: Ա. ուսակարգ վարչագէտ էր ան: Կը պատահէր որ ժողովներու մէջ՝ ը. րիարի մերաբերեալ խնդիր մը ծա. գէտ: Իրեւ նախագահ կը հարցնէր միւլբրիններուն թէ ինչպէս զայն կ'ըմբռնէին ըստ ընդարձի: Բարդ

խնդիրներ էին, ու միւլբրինները պայմանաւոր կ'ուզէին մասնակի. ւ և պատասխանելու համար: Այն ա. տեն ինքը՝ Շելկովնիկով, կը պար. զէր իր ըմբռնումը և միւլբրիններ, հիացած, կ'ըսէին թէ ընդարձի եր. քեք այդքան յստակ երեւցած չէր իրենց և թէ արդարեւ ատկէ ուրիշ ու է մեկնութիւն կարելի չէր տալ օրէնքին:

Ան կը գերազանցէր ամէն մար. ղի մէջ: Գիշ վերջը պիտի տեսնեք թէ ինչ կ'արժէր իրեւ զինուոր. Բայ իրեւ ատենախօս ալ իր նմա. նը չունէր ան: Ամբողջ Ռուսաս. տանի և Կովկասի Հայոց մէջ՝ Ար. ձագանգի հրատարակիչ Արգար Եովհաննէսեանը հաշակաւոր էր որ. պէս քամասա, ինչ որ կը նշանակէ խնդրներու նախագահ, զօրավար. Թեմա, քաքով և իմաստով լե. ցուն բազմաթիւ բաժակաճառերու արտասանող մը, ոգեւորող, յա. ջողիչը սեղանին, խնդրին հոգին՝ վերջապէս Արգար Եովհաննէս. եան մերժեց քամասայութիւնը ընել սեղանի մը որուն ներկայ էր Շելկով. նիկով, և երբ այս վերջինը բռնի ընդունեց այդ պաշտօնը, բոլոր հը. րաւերեալներն հաստատեցին Ար. գարի կարծիքը, որովհետեւ զօրա. վարն անգերազանցի էր, արդարեւ:

Կը ծագի 1876ի Ռուս-թուրք պատերազմը: Շելկովնիկով, Սիւնու. րանիցէ ետք, Նովորոսիսքի զին. ուորական կառավարիչն է: Մուլ. Թար փաշայի անակնկալ դիմա. դրութիւնը կը ձախողեցնէ Ռուս ըս. պայակոչուն յատակագիծը: Թուրք հրամանատարը բռնած է այնպիսի դիրք մը, որ անկարելի է զինքը այն. տեղէն հանել: Մեծ. դուք Միքայել կացութիւնը քննելու և որոշման մը յանգելու համար, խորհրդակցու. թեան կը կանչէ բոլոր զօրավար. ները: Ռուսաստանի ամենէն անուա. նի ազգագէտը՝ ընդհ. օպայակոչ. տի պետ Զօր. Օպրուչև, յա. տակաւ զրկուած է Բեքերսպուրկէն՝ այդ խորհրդակցութեան մասնակ. ցելու համար: Նիստը կը բացուի և Մեծ. դուք Միքայել առաջին ան. գամ խօսք կուտայ Շելկովնիկովի՝ իրեւ ներկայ զօրավարներու ամենէն երիտասարդին, յատակապէս այդ Ժ. զովին կանչուած: Եւ Շելկովնիկով. անվեհեր ինչպէս թշնամիին՝ նոյնպէս իր պետերուն առջև, խօսք կ'առնէ և կը յայտնէ սա՛ կարծիք՝ թէ մին. չև այն ատեն հետեւեալով քաքիքը սխալ էր ամբողջովին, թէ կացութեան բանալին Օրլոք լեռն էր, և թէ պէտք էր յանգուգն արշաւով մը թշնամին յրջապատել ու հոնկէ՝ դարնել: Մեծ. դուք յայտնի հիացմամբ մը ժօրի կ'ընէր Հայ զօրավարին՝ լու. սացայտ ծրագրին, ինչ որ չի վրի. պիր փոխարքայի օգնական՝ Բոր

նիայի Իշխան Սիւրբուրդի Միքա. քի աչքէն, որ իսկոյն ոտքի կ'ելլէ և բոլորովին կը հակառակի այդ կարծիքին, զոր անգործագրե. լի ցոյց կուտայ: Նոյն կարծիքէն է Օպրուչև: Մեծ. դուքսին հը. րաւերովը՝ Շելկովնիկով երկրորդ. անգամ կը խօսի երիտասարդ Ռու. տեղակալ մը, որ իրեւ քաքուղար ներկայ է խորհրդակցութեան, վեր. չէն կը պատմէ իր դպրոցական ընկերոջ՝ մեր խօսակցին Զօր Կամ. սարականի, թէ Շելկովնիկովի այս ճառը այնքան տպաւորիչ, այնքան համոզիչ եղաւ՝ որ Մեծ. դուքսը, Օպրուչև և միւս ամենքն, այլ ևս պէտք չտեսնէ խորհրդակցութիւնը երկարելու: Նիստէն վերջ առնէ ոք մասնացոյց կ'ընէր Շելկովնիկովը՝ Ի. րեւ ամբարազատի մէկտալիսիւր: . . . Փոխարքայի օգնականը, գեդհ, կ'առաջարկէ Շելկովնիկովի ծրագրին ընդունելութեան համար՝ գործադրու. թիւնն ալ անոր յանձնել:

— Ուրախութեամբ . . . կը պատաս. խանէ հայ զօրավարը, և կը զնէ իր պահանջները, այսքան հեծելազօրք, այսքան հետեւազօրք, այսքան թըն. դանօթ, և ինչ . . . Իր պահանջման մէկ երրորդն ալ չեն տար իրեն: Այսու. հանգեւր՝ ինքը զօրքին գլու. խը կ'անցնի և բանակին առջեւն կը թռի գեպի Օրլոք . . . Յանկար. ծակի կը բերէ Մուլթար փաշան, սակայն առջեւն դադող հեծելա. զօրքի հրամանատարին աննախաձե. ունութեանը պատճառաւ չի կրնար պ. հնէ գրաւած դիրքը, ու սքանչելի նահանջով մը — մինչդեռ ամէն մարդ զինք կորսուած կը կարծէր — ես կը դառնայ ու կը միանայ բա. նակին՝ Մրադրին գործնա կանութի. նը ապացուցուած էր: Տասնհինգ. օր ետք, Շելկովնիկովի պահանջա. ծին կրկնապատիկ ուժով՝ նոյն յա. տակալից կը գործադրուի, կատար. եալ յաղորդութեամբ և յաղթանակով: Մուլթար փաշայի բանակը անձնա. տուր կ'ըլլայ, փաշան, ինքը, գեդա. րաւ կ'ազատի Այս գործողութիւնը, որ «Ալանա Տաղի կռիւ» կը կոչուի, կատարուեցաւ Լազարէֆի հրամանա. տարութեան տակ: Լորիս. Մեյիքօֆ ընդհ. հրամանատար էր այդ բանա. կախումըին:

Հայտնութիւնը պիտի կնքուի: Ռուս բանակները դեռ Հայաստանի մէջ են: Եւ ահա, Հայուն սև բազ. գէն, Շելկովնիկով կը հիւանդա. նայ և կը մեռնի Հասան Դալէի մէջ: Դեռ 39 տարեկան էր:

Երբ լուրը կը բերեն Լորիս. Մե. լիքովի, Հեռքերը ծանկնի կը զար. նէ և կ'ըսէ

— Ես ինչ պիտի ընեմ այսու. հետեւ:

Նոյն միջոցին կը մեռնի նաեւ Լո. րիսի հօրեղբորդին՝ Ռուրիչ զօրավար Մեյիքօֆ մը: Կուրսն ցաւակցութիւն յայտնել Լորիսին:

— Ինչ ազգականի մահուան վը. րայ կը խօսի, Շելկովնիկովն է մե

ռել. . . կը հառաչէ պատկառելի Լո. րիսը: . . .

Իր բոլոր ընկերները՝ ռուս յայտ. նի զօրակաւներ՝ մինչև այսօր ալ կ'ըսեն թէ արտակարգ հանճար մըն էր ան: Նկարագիրը և միտքը իրա. րու հաւատար էին իր մէջ: Ռազմա. գէտը (սքաքթ) ուղղակի մըն էր միևնոյն ատեն: Անկարելի էր իրեն գիտագրել, այնքան մեծ էր իրմէ բղիթոյ խանդավառի ուժը: Տարիներ վերջը, իր մէկ տեղակալը կ'ըսէր Զօր. Կամարականի, որ նոյնը կը հաստա. տէ, թէ խօսած պահուն էշմարտապէս կայծեր կ'ելլէին աչքերէն: . . .

Եւ Շելկովնիկով հայ էր: Ենոր. հակալ եմ, ալ՝, որ ահոր պատ. մութիւնը մեզի ըրիք երեկ գիշեր: . . .

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵԱՆ

ԴԵՊԻ ՎԱՆ

(ՀԱՆԱՊԱՐԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՈՐԵՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ)

Օրը վերջանալու մօտ է. անպատը դատարի է: Անուանիկ հանդուան՝ մը, Փառատակներն են որ իջեւանած են գիշերը անցնելու համար: Մանուկները կը յանձնուին իրենց ծնողներուն, և ճամ. քան կը յարուսակներ: Բայց մենք ալ ուշացած ենք: Պ. Տեքմէնը մեկ ուղեկցող կողակները և ամերիկացի կամուրները մեզմէ առաջ զբաւեցնէր մօտէն իրենց հետեւելու համար: Անոնք մեկնած են, անպատը ամայի է, և մենք առանձին ենք Վալի Ամէշի հետ: Ո՞ր կողմն երթալ, ոչ մենք գիտենք և ոչ նա: Արեւ կը ձգէ իր վերջին ճառագայթները՝ զայտալայրի վրայ, Արարտի կատարը կը բացաւա. ուի զեղեցիկ արեւամայրէ մը: Կերթանք ըստ բաղդի, Վալի Ամէշը կը զննէ ճամ. քան:

— Կ'երեւայ թէ այստեղ է, արաւ և թարմ հետքերը:

Կը նշմարուի հողադաթի մը, որ կը կորէ դաշտավայրը:

— Գնահետադրութիւն ուղղութեամբ, Վալի Ամէշ, տեղ մը դուրս կուգանք, — կ'ըսէ Պ. Տեքմէնը, և մենք կ'ուղղուինք դէպի աջ: Կը վազենք առանց շնչաւոր արարած մը տեսնելու:

Արեւ աներևութացած է. վերջա. լայն կը տարածուի համր դաշտավայրին վրայ: Ոչ տուն կայ, ոչ ծառ, ոչ կրակ . . . Վալի Ամէշը զուլիւ կը քննէ:

— Ո՞ր է տեղը կը հասնինք, միայն թէ քերթերը չյարձակեն, — կ'ըսէր իրեն:

Վերջապէս հետաւորութեան վրայ կը. րակ մը կը նշմարենք: Կը մօտենանք: Անա՛ զանի մը զինուորներ և խրճիթ մը:

— Պահանջո՞ց է:

— Այո՛, ձերը դիտարկեցութիւն, պա. հակառից է, Թ. 5:

— Իսկ մ'որեղ է կըլըլ-Իրիշէ Ետաղը:

Արարտի է, 20 վերստ հեռու է: Այս. տեղ Արարտին է, ձախ կողմը կ'իջնայ Դուռուռն իսկ աւելի այն կողմը՝ Դիա. զիւր:

— Միևնոյն է, դա՛ւ դէպի Արմափ, — ը. րաւ Պ. Տեքմէնը Վալի Ամէշին: — արդէն գիշեր է. այնտեղ կը գիշերենք, իսկ վա. ղը կը շարունակենք:

Մեր առջեւն է լուսաւորուած տուն մը: Կայան մըն է: Ներս կը մտնենք: Զորս անկողիններով սենեակ մըն է: Զոր և լուսաւորէ լաւալ մը: Ինչպէս տաք, ապառով և հանելի կը թուի այս բոլորը, թէյ կը բերեն:

(*) Տար. նախորդ քիւն

Գիշերը կ'իջնէ ցուրտ, անողորմ և կը ծածկէ այն թշուառները, որ զայտնի մէջ մնացած են ցնցոտիներու տակ, սպասե. րով որ երկինքը զթայ իրենց վրայ և դե. րենք վերադարձնէ հայրենի կառուցեալ տակ: Հինգ . . . են այդ սենեակին մէջ: Կը խօսին, թէյ կը խմեն, կ'ընթերն և կը զննան: Առաւօտեան ժամը 7ին, թէյէն յետոյ, ճամբայ կ'իջնեն Կըլըլ-Դիւշէ եր. թալու համար: 20 վերստ ունինք առջեւինս: Ճամբան դիւրագնաց է: Երեկուան տե. ւարանները կը կրկնուին, և նորէն տը. զաներով բեռնաւորուած կը շարունակենք մեր ճամբան: Օսնկարթ կը տեսնենք եր. մեր ձիաւորներ, հրացանը ձեռքերին, որ դէպի մեզ կ'ուզան:

— Ո՞ր են ասոնք, կողակներն են:

— Ո՞ր կը պատասխանէ Վալի Ամէշը: Զիւրները կը մօտենան: Ամերի. կանայ կամուրներն են, որ ամբողջ դե. շերը կատանով՝ փնտռած են Պ. Տեքմէնը, ինչպէս ըրած են նաև կողակները: Գիշ. մը անդին կը հանդիպենք ուրիշ խումբի մը: Կը վերջապէս ամբողջ մեր բերաներով ու մանուկներով կը մտնենք Կըլըլ-Դիւշէ: Պ. Տեքմէնին կ'օգնեն՝ կառքէն դուրս ել. նալու համար: Շարունակ դէշ դիւրով նստած ըլլալով՝ անոր ուղեքն ընդար. մացած էին: Կայանի հրամանատարը, . . . զինքը կ'ընդունի շատ սիրալիկ կերպով:

— Մենք երկի ամբողջ իրիկուն ձե. ղի կ'սպասէինք, ձեր կողակներուն հոսա. ուն ամէն կողմ մարդ ուղղակից: ձեզի փնտռելու: Նոյնպէս կամուրները դուրս եկան փնտռելու: Այնպէս կարծեցինք թէ զիւրներուն ձեռքն ինկաք: Այս կող. ձեքս անոնք երեքինս երեքինս՝ խլրտուա. ներ կ'ընեն:

Հոս Պ. Տեքմէնին կը արուի գորգե. րով ծածկուած սենեակ մը: Պատին կայա. ուն է Կայսրին պատկերը: Պ. Տեքմէնի իսկ կարգադրութեամբ, արդէն բռնուած են ութ կառքեր՝ Վալի մէջ դրոցուած ապանքներով: Պ. Տեքմէնի պարտէ. թէ այդ դրոցները պիտի վերադարձնէ իրենց իսկական տէրերուն: Այսօր (հոկտ. 20) զորքանալ բռնել տուաւ 36 ուղեքն որ Վանէն կուգային: Բոլոր այս դող. ցուած ապրանքները պիտի վերադարձը. լին վան: Հոս կայանի մը հրամանա. տարը հետագիւր մը ստացաւ, որով կը հրամայուէր իրեն. պահակախումբ մը ընկերացնել շոգեմակուկին . . . խրամահատներ զայն պիտի հասցնեն մինչ. չև Վանի լճին եզերքը:

Վաղը, հոկտ. 21ի առաւօտեան ժ. 3ին, կըլըլ-Դիւշէն կը մեկնինք:

Իգիթի մէջ հանդիպեցանք զինեալ թամաշեանին, որ կ'ըսէին յատկապէս փախտակներու խնդրով: Մերկար տե. ւակցութիւն մը ունեցան զենեակը և Պ. Տեքմէնը: այդ անակցութեան ար. դիւնըն այն եղաւ, որ մահապատ խումբ մը կը հետեւի շրջանապատին մինչև Վան: Պ. Տեքմէնի դիմումին վրայ՝ Դա. ղաքներու Միւլթարից արշաւէն իսկ հը. ւանդանոց մը կը բանայ և կարմիր-իւ. չը պիտի լրկէ բժշկական օսնխոտական խումբ: Վաղը պէտք է 55 վերստ ճամ. քայ կարենք և Թալաթէքը անցնենք: Այսին մինչև Փանդը, լճին եզերքը, կա. տան չկայ այլ եւ: Ընդամենը 110 վ. և երկու գիշեր: որ պէտք է քաղցիւայ պատկենք: Փանդը մէջ նորէն հրամանա. տար մը պիտի դառնուի:

Համագործակցող (Ս. Դ. Հնչ. և Հ. Ս. Ռ.) Կուսակցութեանց Դահլիշի յանձնա. խումբին Դ. Եղ. դասախօսութիւնը տեղի պիտի ունենայ յառաջիկայ հինգշաբթի Դեկտ. 30 երկուցեան ժամը 9ին Հնչակ. եան սրահին մէջ: Պիտի դասախօսէ ընկեր Ազարէկ Գուրյան, նիւթն է «Ժամանա. կակից խնդիրներ»: Երկուսն Հայ հասա. րակութեանը կը հրաւիրուի ունենդրելու զայն Մուսթըր արաւ է:

ՍՈՆԹԵՆԵԿՐՈՅԻ

ՆԻԲՈՒԱ ԹԱԳԱՆՈՐԸ

«Ո՛վ Մոնթենիսկոյի աղջկե-
ցեք, կ'օրհնեմ ձեզ, զի հայրենիքի
սէրը այնքան խոր է ձեր սրտե-
րում մեզ:»

Նիբոյա Թագաւոր

Մեծ աղբերու աւաւոր զանգուածին
մէջ, Մոնթենիսկոյի ժողովուրդը եւ իր
թագաւորը կարծես մոռացութեան դա-
տապարտուած են, Մոնթենիսկոյ, պզտիկ
երկիր մը, մեծ թշնամիներով պաշար-
ուած, ցեղ մը որ պահած է իր ազատու-
թիւնը՝ արիական ու առնական հերոսու-
թեամբ մը:

Արքայական Եւրոպայի հերոսական
տարեգրութեանց մէջ չկայ պատմութիւն
մը ա՛յնքան դիւցազնական ու ասպետա-
յին՝ որքան Մոնթենիսկոյի պատմու-
թեանը:

Մոնթենիսկոյի ժողովուրդին ոգին
կը տեսնենք իրենց գեղջկորդի թագա-
ւորին ոգւոյն մէջ:

Երբ Լորտ Նելթըն 1892ին այդեղեց
Ձէթինէի մէջ Նելթըն թագաւորին որ
այն ատեն դեռ իշխան էր, ու իրենց խո-
սակցութեանը զարմաւ մեծ թարգմանիչն՝
Կլաւտիս Թագաւորը անայլա՛յ զմայլանքով մ'կ'արտայայտուէր
եւ իր պաշտումին առարկան կ'ընէր զայն՝
«Ձեզայ կ'ապաթեմքն պէս մէկը» կ'ըսէր
ան անհուն երախտագիտութեամբ մը
յիշելով այն բարեգործի զորս ան բրած
էր այդ բուռ մը քաջարի ժողովուրդին:

Անցեալ ու ներկայ դէպքերը շատ
բաներ կը պատմեն մեզ այս թագաւո-
րին ու իր թագաւորութեանը մասին:

Նելթըն թագաւորը անգղիական
պատերազմին է «թագաւորներու դիմա-
մէջ» Անիկա վաղնջական աշխարհի կեն-
դանի մէջ տեղադրու է, Զգայուն բանաս-
տեղծ մըն ալ է, որ իր ժողովուրդին սի-
րուն երգեր կը նուիրէ, և անոնց ար-
գարութիւնն ու հասարակութիւնը կուտայ՝
արեւելեան դատաւորի մը պէս:

Հակառակ Թրիսթիէի և Բարդի մէջ
առած իր դատարարութեան, եւրոպա-
կան արդի ապրելակերպն ու աշխարհիկ
բարեբերը չեն աղքատ իր վրայ: Անիկա
կը մնայ միշտ զիւղացի մը՝ գիւղացի-
ներուն մէջ: Ապուխտը, երեւելի, ու խըն-
ձորողին կը վարդապետ իր արքայական
սեղանը, նոյնիսկ շատ անգամ սեղանին
վրայ սփռուց փռել չի տար երբ ճաշողը
միայն ինքն է: Նելթըն թագաւորը յա-
ճախ իր հօշոյնները ոտքէն չի հանած ալ
կը ծանախ, և երբ իր սիրական էջը հեծ-
նելու ըլլայ՝ նստապէս ոտքերը կա-
պողով լաւ մը կը փաթթէ և մուշտակն
ու դիւարը հաղնելով կը ճարտարէ:
Տարադով՝ երբեք չի զանազանուի իր
հպատակներէն:

Ձէթինէի իր պալատը երկու յարկէ
բաղկացած պարզ տուն մըն է որ չորս
տուններէն կը զանազանուի միայն ար-
քայական զրօշակով ու դրան առջև ըս-
պատող պանդուխտ մը: Ձէթինէն պզտիկ
քաղաք մըն է, չինուած լեռներու մէջ,
ընդամենը երեք թաղ: Կազմուած: Ունի
դեղաբու մը, երկու լուսանկարչի խա-
նութիւն, համեմատաբար մը, ու մի քանի
գերանակի խանութներ:

Վաղնջական այս պարզ ու նահա-
պետային կեանքին մէջ, Նելթըն թագա-
ւորը ճշմարիտ արտայայտիչն է իր ժո-
ղովուրդին: Եւրոպայի մէջ չկայ ցեղ մը
որ բազդատուի այս լեռնական ցեղին
հետ: Մոնթենիսկոյի լեռներուն մէջ զու-
կը հանգչին հին օրերուն սէ և ու մութ
ստուերները: Ցեղին բոլոր յիշատակները,
հաւանութիւններն ու երգերը կը դառնան
ասկական թուրքերի շուրջ, իրենց դու չի
մարած ու չի հանգչած կոխիւն ատենէն:

Հինգ հարիւր տարեկան անցեր են
այն ողբերգական ու սէ օրերէն ի վեր,
երբ Գոտովայի մէջ Սերպիական իշ-
խանութիւնը հիմնադրուած ջնջուեցաւ
Թուրքերուն կողմէ, որուն մէկ գառն
յիշատակը Մոնթենիսկոյի ժողովուրդը
կը կրէ մինչև հիմա իր գրական վրայ,
«սէ կոյտ» մը, իր արտաքին խորհրդանշ-
անը անմոռանալի ողբերգութեան մը:

Յուզիչ ևս, արտասուէ խորհրդանշ-
ան մըն է ան, որուն մէջ կը տեսնուի
ցեղի մը արքունիքը:

Մոնթենիսկոյ, ողբերգութիւն մը

ու. հերթին անոնց դարերէ մնացած պատմու-
թիւն մը:

Ձեզայ դիւցազնական թիւն մը արդի
եւրոպական պատմութեան մէջ ա՛յնքան
գեղեցիկ՝ որքան Մոնթենիսկոյի գիւ-
ցաղներու թիւնը:

Հակադասութիւն ցեղ մը, պարթև, հա-
տակով, եղական, պարզ, անվախ, հով-
ուական և անուսական՝ որ կարծես ներ-
կայ դարուն չի պատկանիր, այլ 14րդ-
դարէն մնացած թանկագին յիշատակ մըն
է որուն վրայ չեն աղքատ արգի աշխար-
հին տնտեսու հասնեցները:

Մոնթենիսկոյի թագաւորը հպարտ է
իր աղջկաներով: «Ուրիշներ կ'ըսեն
թէ Մոնթենիսկոյի բան մը չարտածեր»,
կ'ըսէ Նելթըն թագաւորը: «Ինչպէ՛ս
չարտածեր, իմ գեղեցիկ աղջիկներս հա-
պա ի՛նչ են: Մէկը ամուսնացած է Ի-
տալիոյ թագաւորին, երկուքը ռուսական
մեծ դուքսերու հետ, իսկ չորրորդն ալ
Սերպիոյ թագաւորին է: Եթէ ասանց ար-
տածութիւններ չեն, չեմ գիտեր ի՛նչ
պէտք է կոչել զանոնք»:

Ան հպարտ է նաև Մոնթենիսկոյի
կենքով:

1876ին՝ Թուրքերու հետ ունեցած
պատերազմին վերջին էր որ այս բանաս-
տեղծ թագաւորը ձօնեց իր ժողովուրդին
գեղեցիկ դիրք մը, «Պալատներու Աղ-
ջիկը» խորագրին տակ սքանչելի թատ-
երգութիւն մը, որուն մէջ ան այսպէս
կը ներգրդէ Մոնթենիսկոյի կենքը:

«Ո՛վ Մոնթենիսկոյի կենքեր, կ'օրհնեմ
ձեզ, զի հայրենիքի սէրը այնքան խոր է
ձեր սրտերուն մէջ:

«Դուք կ'ընկերանաք մեզի մինչև
պատերազմի դաշտը ու միայն կուրէն
վերջն է որ կ'ողբաք մահը մեր արիա-
սիրտ հերոսներուն, որոնք կ'իշխան մեր
գեղեցիկ լեռներուն վրայ, իրենց աչքերը
աղատութեան կարմիր արշալոյսներուն
սեւեռած անթիւթ»:

«Ձեր սրտայայտ արցունքներուն մէջ,
«Ո՛վ Մոնթենիսկոյի քայքայ, գու՛ր կ'ան-
մահացնէք մեր գիւղացիներուն մահը ու
կը քաջալերէք մեզ՝ աւելի մեծ ու սքա-
րալի հերոսութեանց բարձունքները սա-
տանելու»:

«Յոգնած ու կ'իջողած ձեր ոտքերը
ըղբաւած ժայռերու և ապամահերու
փուշերէն, ու ձեր զգեստները հինգած ու
պատառաւուն, կը յառաջանաք դէպի
մեզ, ո՛վ իմ քայքայ, փոթորիկի ու
արհաւիրքի ներքեւ գոտեղ մեր հայ-
րենեաց սամահներէն, ու մեզի գէնք և
կերակուր կը բերէք մ'առողջին թանձր
մուրիին ու կրակին մէջէն ծանր խաչը
ձեր ձեռքը բռնած — որ մեր աղատու-
թեան խորհրդանշանն է — գու՛ր կը յա-
ռաջանաք դէպի մեզ»:

«Ես տեսած եմ ձեր հրեշտակային
պայծառ ու լուսափայլ դէմքերը ու սըր-
տին մէջ յորդող զգացումները անզօր ե-
ղած են երգելու ձեր առաքինութիւնը,
անհնուիր թիւնը ու սիրավառ հայրե-
նասիրութիւնը»:

«Չիթայի գեղածիտաղ ու անուշ ա-
փերուն վրայ իմ երեսակալութիւնս հան-
դիպեցաւ կոնջ մը, որ ձեզի պէս միեւ-
նոյն խաչակները կը փայտալէր: Ես ձեր
առաքինութիւնն ու հերոսութիւնը ա-
նոր չըթեմեմ մօտեցուցի ու անիկա
ըմպեց զայն անմահական շուրթի մը պէս
ու ժայռով ըստ ինձ. «Ես Մոնթենիսկո-
յի կենքն եմ»»

«Աշխարհի ամենամեծ երկիրը չէ Մոն-
թենիսկոյն և ոչ ալ Պալատներու, կ'ըսէ
Նելթըն թագաւորը, սակայն ես ու եւ
երկրի հետ չեմ փոխեր՝ զայն»:

Հին ևս արքայական թագաւորը
որքէն նորէն, Պալատներու այս քաջա-
սիրտ ամուրի, որ դժբախտաբար վերա-
ւորուեցաւ վերջերս, պիտի ապրի դարձ-
եալ իր գեղեցիկ պալատին ու պարտէ-
զին մէջ, ու փոխանակ իշու վրայ՝ նըս-
տելու՝ անիկա պիտի հեծնէ իր սիրտ-
կան ձիւն ու պիտի երթայ զննութիւնէ
անցնելու արքայական զօրքերը, ու պի-
տի երթայ նաև արքայական պարտէզը,
տեսնելու համար իր երկու մանչ զա-
ւակները, Տանիլո ու Միլոքո իշխանները,
որոնք «Թէնիլ» կը խաղան Եւ թըթու
թագաւորով պիտի վերջա՛յն առաջու-
թիւնը հին Աւ Լեռան իշխաններուն:

Նելթըն թագաւորը պիտի ապրի

իր հերոս մը, խորապէս դէմք մը, նըս-
տած իր սամահներուն զոհն առնել, ա-
րեւին ոսկեղէն ճառագայթներուն տակ,
նիւստու ծառի մը ներքեւ, ուրիշ սլա-
ւական գեղեցիկ գեղեցիկներ կը հիւսէ իր
ժողովուրդին համար...:

Թարգմ. Յ. Բ. ԹԵՂԻՍԵԱՆ

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ

ԽՈՐՀՐԱՐԱՆԸ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

(Տար. Մր. Ե. Ուիլքինսոն ճառի)

Այսպէսով, ճամբայ ելողներուն մէկ-
երորդը, կամ մէկ-երորդէն ալ պակա-
ւը, իրենց համար որոշուած տեղերը հա-
սան ի՛նչ էին այդ տեղերը: Թուրք իշ-
խանութիւնները զանոնք հեղեղաբար
կ'անուանէին «երկրագործական գաղթա-
յայրեր» Աստուծո, իրականին մէջ, ան-
ուշի ճամբայայրեր էին, կամ երբեմն
անապատային տեղեր ուր ոչ ջուր կար
ոչ ալ մշակութեան կարելիութիւն, և
ուր նոյն իսկ թշուառ արարները, սրտը
անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր հոն
կ'ապրէին, յաճախ անօթութեան կը մեռ-
նէին Անոնք հսկ իր անտէրին ողեսպառ
վիճակի մէջ, և անոնք որ տակաւին
մեռած չեն այնտեղ՝ հաւանօրէն շուտով
պիտի մեռնէին: Ան այս է Հայերուն
ճակատագիրը՝ ցրուած քաղաքներուն
մէջ, Խոսքը Հայաստանի Հայերուն մա-
սին չէ, Տարբերութիւնը խիստ մեծ է
Յուդան գաղաքներու Հայերը, մեծաւ
մասամբ արեւմտաւորներ, վաճառական-
ներ, խառնութեաններ կամ աղատ ա-
պարէզի մարդեր են: Աստուծո շատ ըն-
գաճա՛յ՝ զարգացումի տէր անձեր են,
նրաքան իսկ այնպիսի ատիճանի մը հա-
սած՝ որ երկրին մահմանական ազա-
րակայ թեան մակարդակէն արտակարգ
կերպով վեր է: Աստուծո նրաքան, կըր-
թուա՝ և Նիւթական տեսակետով հա-
նուած կ'անգիր մը վարժուած ըլլա-
նուն համար՝ ա՛լ աւելի կ'զգայ իրենց
կրել տուած տառապանքները, Հայա-
տանի Հայերը տարբեր դիրքի մը մէջ
կը գտնուէին: Անոնք իրենց ընկի երկ-
րին մէջ էին, անոնց ամենամեծ մասը
երկրագործներ էին և ասոնցմէ մնացող-
ները զարմեալ երկրագործներ են, որոնք
կը մշակեն իրենց արտերը և անոնց ար-
տաբարութեամբ կ'ապրին:

Փոյլս — Նախագահը (Մր. Ուիլքինս) —
Պարտը կը զգամ դիտել տալ յարգելի ե-
րեսակալներին որ այս նիւթի ներկայ վի-
ճակաւնութեան մէջ իր տեղը ունի միայն
իր անհուծութեամբ ու և է դարձի մը հետ
զոր, յարգելի երեսակալներին կարծիքով:
Երկրորդական կառավարութիւնը կարող
էր կամ պէտք էր ընել, և թէ՛ այնպիսի
ընդհանուր նկարագրութիւն մը որուն
մէջ ինք կ'ուզէ մտնել՝ կառավարութեան
կողմէ կարելի ու և է ձեռնարկի մը սա-
մանէն զուս կը գտնուի Անիկա սկսաւ:
ըսել թէ առաջարկ մը պիտի ընէ թէ
ինչ կրնայ ընել՝ կառավարութիւնը:
Խնդրոյն այս մասը միայն կրնայ յոր-
մարի այսօրուան վիճաբանութեան:

Մր. Ք. Բ. Օ'Քոնոր — Տէ՛ր, կրնամ
խոնարհաբար դիտել տալ ձեզի թէ այս
բաները կատարուած են պատերազմիկ-
ներէն մէկուն կողմէ որուն հետ պատե-
րազմի մէջ կը գտնուէին: Թէ այս բա-
ները վաւերացուած են, եթէ ոչ զբը-
ղուած՝ թշնամի պատերազմիկներէն մէկ
ուրիշին կողմէ: Թէ կառավարութեան
համար կարելի է այս բաները նկատել
իւր մին այն պատճառներէն որոնց հա-
մար նա այսպիսի մեծ զբաղմունք ու
մար մը կը պահանջէ՝ որպէսզի կարող
ըլլայ այս պատերազմը յաջող վտիմանի
մը յանգեցնել, և թէ՛ վերջապէ՛ս մեր
երկրին և չէզոք երկրներուն մէջ հա-
յային ուշադրութիւնը արթնացնելով՝
մեզն օգնած կ'ըլլանք կառավարութեան
պէտք եղած միջոցները ձեռք առնելու
այս ժողովուրդներուն ու և է օժանդակու-
թիւն մը հասցնելու համար: Այս պատ-
ճառներով զորաւոր կերպով կոչուած կ'ը-
նեմ ձեզի, կարող մասին ձեր գաղափար-
ութեան ներածին չափ՝ ըստ կարելւոյն չի
սահմանափակել վիճաբանութեան շըր-
ջանակը:

Փոյլս — Նախագահը — Խնդրեմ ու և է կեր-
պով կարգին զուս համարել չէր միտքս
եթէ երեսակալները այդ ապաւորու-
թիւնը ունեցան, իմ միտքս ապահովա-

պէս սխալ հասկցուած է: Ես միայն ըսել
ուզեցի թէ իմ յորք պէտք է առնու-
թիւն ունենալ՝ քանի մը հետ զոր կա-
ռավարութիւնը անգործարարի թողած է
և կամ պիտի կրնար կատարել:

Մր. Ա. Ուիլքինս — Շատ փափաքող
եմ ձեր սահմանած ուղղութեան հետեւե-
լու, եթէ կարգի կանոններէն դուրս ե-
լայ, վստահ եմ որ այդ բանը պիտի վե-
րադրէք իմ անփորձութեանս և այսպիսի
խնդիրներու մէջ իմ անյաջողակու-
թեանս իմ ըսել ուղած այն էր որ այս
ժողովուրդը երկու դասակարգ ունի որոնք
տարբեր դիրքերու մէջ կը գտնուին՝
կ'ուզէի պատճառաբանել թէ այս դասա-
կարգերէն երկուքն համար ա՛լ՝ կառա-
վարութիւնը ներկայիս մէջ ոչ միայն
կարող էր բան մը ընել, այլ և՛ անցեալ
տարիներու քաղաքականութենէն ըլլած
պատմական պատճառաբանութիւններ
ուր բերմամբ փորձաւոր ալ էր ընե-
լու: Կը յուսամ թէ կարգէն չեղած չեմ
ըլլար շարունակելով նիւթ այս ուղղու-
թեամբ: Հայերը, որոնք, ինչպէս նկա-
րագրեցի, տարագրուած, տաճաններու
և մահուամբ ատիճանական փճացումի
ենթարկուեցան, տակաւին որոշ չափով
գոյութիւն ունին իրենց փախուսականներ
թրքական կայսրութեան զանազան մասե-
րուն մէջ, Կ'ուզեմ թելադրել թէ մեր
կառավարութիւնը՝ ըլլա՛յ իր բանակով,
ըլլա՛յ իր նաւատորմով կամ իր տրա-
մադրած ուրիշ միջոցներով՝ պէտք է իր
լաւագոյն ջանքերն ի գործ դնէ ազատու-
լու համար այս ժողովուրդները ուր տեղ
որ կարելի ըլլայ: Օրինակի համար, Փը-
րանական տորմիդին նաւ մը տեսաւ
մեծ կարող իսա՛յ մը, և յետ քննա-
թեան գտաւ որ 4000 Հայեր ապաստա-
նած էին Անտիոքի և Ժովուսի միջև
զանազան լեռներուն մէջ, Հոն սակաւա-
թիւ հին հրաշքաներով անոնք կը կըռ-
ուէին գերազանց ուժի մը գէ՛մ որ իրենց
վրայ յարձակած էր գիրենց ընաջինջ ը-
նելու: Նպատակով, Ժովուսական նաւը
կարող եղաւ անոնք այս 4000 հոգին
հանել Նիկիոսոս՝ ուր անոնց սմբողու-
թիւնը կամ ստուար մեծամասնութիւնը
պիտի ապաստուի այն ճակատագրին որ կը
սպանար իրենց: Ասանց մտաբանաւո-
րէն նկարագրելու Հայերու ուրիշ բուռ-
ներու կացութիւնը, ես պիտի ուզէի
կոչուել ընել Ն. Վիսախառութեան կա-
ռավարութեան՝ որ մեզի ու է հաւաստիք
տալ թէ՛ ըլլա՛յ Ասիական Թուրքիոյ ծո-
վեղերէնը շրջադաշտ մը նաւերով,
ըլլա՛յ մեր զորքերով՝ որոնք հիմա այս
անուշի աղէտներուն հանդիմադրելու
մօտենալու վրայ են — երբ անոնք Պաղ-
տատ հասնին — իր կրցածին չափ ձեռք
եկած ամէն բանը պիտի ընէ՝ ազատելու
այս խոտմերէն անոնք որոնք տակաւին
հերոսաբար ինքզինքնին կը պաշտպանեն
իրենց ճնշողներուն դէմ:

Կը փափաքեմ ուշադրութիւն հրա-
ւիրել Հայոց ուրիշ դասակարգներուն
վրայ որոնք ներկայիս ձեռքադատուած են
և կը գտնուին Օսմանական կայսրութենէն
զուրկ Թուրքիոյ մէջ գործնականապէս
Հայեր մնացած չեն այնչեղ: Այս ըսածս
անշուշտ քստական առումը ճշմարիտ չէ,
բայց քննել, խիստ քննել մնացած են:
Պատերազմին սկիզբը՝ անոնք հաւանօրէն
1,200,000, 1,500,000 չափ կային: Եթէ
ճշմարիտ է որ անոնցմէ 500,000ն մի-
ջեւ 800,000 հոգի ապանուեցան, ուրեմն
Ռուսիա, Նիկիոսոս, Պոլիսիոս և այ-
լուր ապաստանողները հաւանօրէն Թուր-
քիոյ հայ ազգաբնակչութեան գրեթէ ամ-
բողջ մնացորդը կրնան նկատուիլ: Բուն
թուրքերն ալ մէջ անոնցմէ՝ համեմատա-
րէն նուազագոյն թիւ մը միայն մնացած
է: Ասանցմէ շատերը իրենց կեանքն
համար կը պաշտպանին փախուսականները
զլլատաբար կովկասի մէջ են: Բուն
նկարագրականութեան իշխանութեան
նուրբան չի հետեւեցան: Եթեկէ շիտակ
կոտորածի շատ աւելի պարզ քաղաքա-
կանութեան դիմեցին: Անոնք իրենց գի-
նուները և օտարները զինուորները վը-
րեցին այս ժողովուրդին վրայ յարձակ-
լու՝ իրենց գեղեցիկներ և աղաքականներ
մէջ: Ուր որ այս ժողովուրդները, իրենց
լեռներուն վրայ կամ գիւղախումբերուն
մէջ, ինքնապաշտպանութեան դիմեցին՝
իշխանութիւնները անոնց դէմ իրենց
հրետանին ղրկեցին և զանոնք ամբողջ-
ջովին ջնջեցին: Ասանցմէ՝ մեծ թիւ մը
կրցաւ հեռանալ ուստի զօրքերու պաշա-

պանութեան տակ: Այս պատերազմին
մակընթացութեան և տեղաշարժութեան
հետ՝ Ռուսիա յառաջացաւ և նահանջեց,
և վերադարձ յառաջացաւ: Հայաստանի
մէջ: Այս շարժումներու ընթացքին Հա-
յերու ստուար թիւ մը, փախչելով դանդա-
ղութեան կոտորածներէ, ռուս զօրաց հե-
տեւեցաւ և յաջողեցաւ կովկաս ապաս-
տանել: Կ'ըսուի թէ ներկայիս կովկաս
մէջ 180,000 ապաստանականներ կան: Այս
գաղթականներէն 30,000ը այնտեղ մե-
ռան օգտտոս ամէն ի վեր և 70,000 մը
հաւանօրէն կովկասին վերադարձան Հա-
յաստանի այն մասերուն մէջ որոնք այժմ
ռուսական գրաւուած տակ կը գտնուին,
կամ քաջին Պարսկաստանին այն կողմերը
ուր որոշ չափով ռուսական պաշտպանու-
թիւն մը գոյութիւն ունի:

Այս ժողովուրդներն ու նկատմամբ
անգամ մ'ալ կոչում կ'ընեմ Ն. Վիսախա-
ռութեան կառավարութեան՝ նկատել ու-
նենալ թէ արդեօք մեր հիւսկատանե-
րուն միջոցաւ կամ զբաղմունք քաղաքա-
նեցու միջոցաւ կամ մեր ձեռքէն եկած
ու և է կերպով մը կարելի չէ՞ բան մը
ընել այս ժողովուրդները փճացումէ ա-
զատելու համար: Անոնցմէ շարքաւորան
հարեւաւորները կը մեռնեն, կ'ընան
կրթութիւն՝ օրական հարեւաւորներ
մեզ այս երկրին մէջ մեր կրցածը ը-
նելու վրայ են: Ես անոնց օգնութիւնը զբը-
կելու համար Միտոսալ նահանգայ մէջ
և հանգանակութիւններ կ'ըլլան անոնց
նպատակը նպատակով, կովկասի մէջ ի-
րենց հայրենակիցները օրինակելի դործ
կը կատարեն անոնց օգնելու տեսակէ-
տով: Անոնք խիստ մեծ գիւղացիներ
կ'ընեն և շարտար կ'աշխատին: Բայց ա-
նոնք ջանքալիկ թիւ

